

TEUFIK MUFTIĆ

O ARABIZMIMA U SRPSKOHRVATSKOM JEZIKU

U V O D

U našem jeziku postoji nekoliko hiljada tuđih riječi koje potiču iz turskog, perzijskog i arapskog jezika. Gotovo sve tuđice iz ova tri jezika označene su zajedničkim nazivom »turcizmi«. To se opravdava time što je, vjerojatno najveći broj riječi iz perzijskog i arapskog jezika, a razumije se i one iz turskog, u naš jezik primljen upravo posredstvom turskog jezika. To je sasvim prirodno, jer su Turci nekoliko vijekova vladali u našim krajevima. Istovremeno su bile slabe direktne veze s Perzijom i zemljama arapskog jezika pa i to objašnjava kojim su putem prodirale tuđice u naš jezik. Iako je turski jezik po svom porijeklu i strukturi sasvim različit od arapskog, ipak je preuzeo od njega mnoštvo riječi, a izvjestan broj takvih arapskih riječi, doživjevši već u turskom jeziku razne semantičke, a još više fonetske promjene, prešao je i u naš jezik. Preuzimanje arapskih riječi iz turskog jezika u naš išlo je, uglavnom, posredstvom naših ljudi koji su poznavali turski jezik, a od njih se izvjestan broj i školovao u Turskoj.

Međutim, bilo je ljudi koji su poznavali i arapski jezik, pa kako je to jezik islamske religije i kao takav bio pristupačan u izvjesnoj mjeri svima muslimanima bez obzira na njihovu obrazovanost, vjerojatno je izvjestan broj naših arabizama (i to naravno u prvom redu onih koji se odnose na vjerski život Muslimana kao i većina njihovih vlastitih imena i prezimena) preuzet u naš jezik i direktno iz samog arapskog jezika.

Treći put kojim je izvjestan broj arapskih riječi ušao u naš jezik bili su, svakako, i neki evropski jezici (njemački, francuski, talijanski, španski i dr.) koji su, naročito tokom srednjeg vijeka bili primili izvjestan broj arapskih riječi (iz oblasti raznih nauka: astronomije, matematike, kemije, medicine i dr., a i inače)¹.

¹ Između ostalih orijentalnih riječi koje su ušle u razne evropske jezike nalazimo navedene i arapske u rječniku: K. Lokotsch, *Etymologisches Wörterbuch der europäischen*

Wörter orientalischen Ursprungs. Heidelberg, 1927. Uporedi i: Kunitzsch, *Arabische Sternnamen in Europa*, 1959.

U novije doba objavljeno je nekoliko radova u raznim zemljama koji se bave pitanjem arapskih pozajmica u raznim jezicima². Kod nas su arabizmi redovno svrstavani među turcizme, u odsustvu radova koji bi se isključivo bavili pitanjem arabizama u našem jeziku u cjelini. Turcizme (a s njima i arabizme) nalazimo u svim našim rječnicima. U nekim rječnicima turcizmima je posvećena posebna pažnja, ali su oni uglavnom rađeni za praktične svrhe bez većih naučnih pretenzija i zato su često puni netačnosti³. Posljednji, i svakako dosada naš najbolji rad koji obrađuje turcizme (uključivši i arapske i neke druge riječi) je rječnik Abdulaha Škaljića pod naslovom: »Turcizmi u narodnom govoru i narodnoj književnosti Bosne i Hercegovine«⁴. Ovaj rad, kako se može vidjeti iz samog naslova, nije obuhvatio sve izvore turcizama, pa, ni uključenih arabizama, kako prostorno tako ni vremenski. Prema autoru on broji oko 6.500 turcizama⁵, od čega bi po mom brojanju, preko 3.800 otpalo na riječi arapskog porijekla. Vidimo dakle da su nešto preko polovine ti »turcizmi« ustvari arabizmi. Zato sam smatrao najpodesnijim da mi upravo ovaj rad posluži kao polazna tačka za jedno kraće razmatranje o sudbini arabizama u našem jeziku, i to u prvom redu s obzirom na njihove fonetske promjene, uz kratak osvrt i na neke njihove semantičke osobitosti. Kratak pregled glasovnih promjena turcizama dat je u predgovoru Škaljićevog djela⁶, a semantičke promjene njihove mogle bi se u izvjesnoj mjeri pratiti i izvoditi i iz etimoloških objašnjenja datih uz pojedine riječi toga rječnika.

U ovom radu ćemo se baviti samo pitanjem arabizama, i to obraćajući prvenstveno pažnju na najvažnije promjene koje su arabizmi doživjeli u glasovnom, a donekle i u semantičkom pogledu prelazeći posredno ili neposredno iz arapskog u naš jezik. Te su promjene nekada vrlo znatne, što je prirodno, kada se uzmu u obzir velike strukturalne, glasovne, semantičke i druge razlike između arapskog, našeg ili pak jezika koji je služio kao prenosilac arabizama u naš jezik. Osim toga, obim i vrsta tih promjena zavisili su od raznih okolnosti društvene sredine, ličnosti posredstvom kojih se vršilo to prenošenje, te vremena prenošenja arabizama i dr. Jednom riječju,

² Od tih su mi bili pristupačni radovi: Mubārek el-Bākistānī, *El-kelīmātu-l-arebīye fi l-luġati l-urdīye*, u časopisu: *Meġelletu-l-meġmeī l-ilmī l-arebī*, *El-ġuz'u-t-tānī*, *El-muġelledu-t-tāsi' we l-išrūn*, *Dimašq* 1954, str. 252—260; Wolf Leslau, *Arabic Loanwords in Amharic*, u časopisu: *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, London, 1957, Vol. XIX, Part 2, str. 221 do 244; Dr. 'Abdu-l-Wehhāb 'Azzām, *El-elfāzu-l-arebīye fi l-luġāti-l-islāmīye ġairi-l-arebīye*, u časopisu: *Meġelletu-l-Meġmeī-l-luġati-l-arebīye*, *El-ġuz'u-t-tāsi'*, *El-Qāhire* 1957, str. 85—86.

³ Vidi osvrt na takva djela kod nas u niže navedenom radu A. Škaljića, sv. I, str. XV—XXII.

⁴ Izašao u Sarajevu 1957. u dva sveska: I od A—J i II od K—Z, u svemu LVI, 814 str. Vidi prikaze toga rječnika: Dr Sačira Sikirića u *Prilozima za orijentalnu filologiju*, VIII—IX za 1958—9, Sarajevo 1960, str. 232—240; Dr Fehima Bajraktarevića u *Prilozima za književnost, jezik, istoriju i folklor*, knj. XXVI, sv. 3—4, Beograd 1960, str. 334—344.

⁵ Vidi: Škaljić, op. cit., sv. I, str. XXII.

⁶ Vidi: Škaljić, op. cit., sv. I, str. XXVII—XLII.

pored faktora akustičko-fiziološke, te psihološke naravi, treba uzeti u obzir i one kulturno-historijske, socijalne i dr., ako želimo bolje objasniti ne samo fizičke posljedice, nego i dublje proniknuti i u uzroke zbog kojih su nastupile spomenute promjene u vanjskoj strukturi, a naročito pak one koje se tiču značenja pojedinih naših arabizama.

FONETSKE PROMJENE

A. Konsonantizam

Arapski jezik, a ovdje dolazi u obzir samo njegov književni oblik, kao član semitske jezične zajednice, svojim glasovnim sastavom, a naročito svojim suglasnicima, svojim konsonantizmom, znatno se razlikuje od našeg i drugih indoevropskih jezika iz kojih su nam došli pojedini arabizmi, pa i od turskog jezika koji pripada posebno uralo-altajskoj jezičnoj porodici.

Uporedimo li konsonante u arapskom i u našem jeziku, naći ćemo da se oni približno podudaraju samo u slijedećih 15 suglasnika: b, t, ġ (= đ), d, r, z, s, š, f, k, l, m, n, h, y (= j). Ostalih 13 suglasnika, koje ima arapski jezik, ne postoje u našem. Za njih je uobičajena sljedeća transliteracija: ' , ṭ, ħ, ħ, ḍ, ṣ, ḍ, ṭ, ẓ, ' , ġ, q, w.

Prirodno je pretpostaviti da su istovetni suglasnici iz oba jezika, prešavši s arapskim riječima u naš jezik, zadržali svoj prvobitni izvorigor, a da su promjene izvršene u onih suglasnika koje nema naš jezik, s obzirom na opću pojavu u jeziku da se tuđice u ogromnoj većini glasovno potpuno prilagođavaju jeziku u koji se primaju. U naših arabizama su se u pojedinim slučajevima mijenjali i identični suglasnici u oba jezika, ali su se i u ovim tuđicama više puta stvorili i glasovi koji uopće ne postoje u arapskom jeziku. Promjene arapskih glasova uopće nastajale su često već u turskom ili nekom drugom jeziku iz koga su arabizmi bili preneseni u srpskohrvatski jezik u kome su zatim arapski glasovi ili ostali bez značajnih promjena ili su pak još češće doživljavali nove promjene prilagodivši se konačno u potpunosti izgovoru naših glasova. U nekih naših arabizama bi se mogao ustanoviti određen uticaj tog posredničkog jezika, dok bi to u drugih bilo praktički nemoguće učiniti, jer su pojedine riječi (odn. samo neki glas ili glasovi u njima) mogle biti prenesene bez značajnih promjena iz toga jezika u naš, i to naravno zbog njegove glasovne sličnosti sa našim jezikom. Od tih promjena, bez obzira na to, gdje, kada i zašto su nastale, najznačajnija će biti, zbog svoje raširenosti, a i inače, zamjena arapskih fonema sličnim našim fonemima, očitovala se ta sličnost u njihovom akustičkom utisku, ili fiziološki u načinu i mjestu obrazovanja dotičnih fonema. Značajno je, pored toga, i gubljenje nekih arapskih suglasnika, a naročito tzv. hemzeta i 'aina. U to bi se moglo svrstati i opće pretvaranje geminiranih (udvojenih) konsonanata u jednostavne, (dakle gubljenje po jednog iz grupa od po dva ista suglasnika). Zbog rjeđeg javljanja manje su značajni slučajevi metateze (premetanja) konsonanata, te

pojavljivanje suglasnika kojih nije uopće bilo u prvobitnim arapskim riječima. Postoje još neke manje važne promjene suglasnika, ali će one biti uzgred spomenute na odgovarajućim mjestima uz primjere za ostale gore spomenute promjene.

a) Zamjenjivanje suglasnika

Prije nego što počnemo navoditi najznačajnije zamjene arapskih suglasnika, a naročito onih koji ne postoje u našem jeziku, daćemo neke napomene u vezi s tim pitanjem.

Arapski suglasnici, koji su zadržali istu glasovnu vrijednost, neće se posebno isticati. Pojedini arapski suglasnici netragom su se izgubili u svim položajima u riječi, drugi su pak nestali samo u izvjesnim slučajevima, a ponekad su, nakon gubljenja, ipak ostavili neki trag izvršivši uticaj na okolne glasove. Detaljnija objašnjenja o takvim važnijim promjenama davaće se uz pojedine primjere na odgovarajućim mjestima ovoga rada.

Ovdje će, najprije, biti grupirani konsonanti arapskog jezika po njihovu mjestu artikulacije i to počevši od labijala, a završivši laringalima⁷. Navešćemo samo zamjene tih suglasnika bilo srodnim, bilo fiziološki i udaljenijim suglasnicima našeg jezika.

1) Zamjene labijala

U ovoj grupi arapski jezik ima tri bilabijala (dvousnena) b, m, w i jedan labiodental (zubnounsni) konsonant f. Od tih suglasnika b, m i f odgovaraju istim glasovima, te su većinom ostali nepromijenjeni. Bilabijal w (sličan engleskom w) ne postoji u našem jeziku, a najviše je zamijenjen našim labiodentalnim v. Ovdje ćemo navesti samo druge zamjene ovih suglasnika.

Bilabijal b = ب

b > p: ovaj je suglasnik u nekim slučajevima na kraju riječi zamijenjen svojim bezvučnim parnjakom p (koji ne postoji u književnom arapskom jeziku) kao što je u primjerima: 'ağā'ib > adžaip, 'aib > aip ili ajp, 'azeb > azap, 'tewāb > sevap mj. sevab; 'ğeib > džep, 'ğewāb > dževap mj. dževab; 'Aḥmed > Ahmet mj. Ahmed i sl.⁸

Kao u analognim zamjenama i drugih zvučnih suglasnika sa svojim parnjacima na kraju riječi, ovo će, po svoj prilici, biti preuzeto iz turskog jezika gdje je ovakva pojava redovna i pravilna.

U nekim riječima b je asimilirano u p ispred sljedećeg bezvučnog suglasnika (regresivna asimilacija), kao npr., u riječi ḥabs > haps (i izvedenim iz nje: hapšenje, uhapsiti) i sl.

⁷ Pri tom grupiranju, poretku, podjeli i nazivima arapskih konsonanata držali smo se djela: Sabatino Moscati, *Il sistema consonantico delle lingue semitiche*, Roma 1954; vidi naročito str. 41 toga djela.

⁸ Ovakvi i slični dubleti ukazuju na jednoj strani na uticaj turskog jezika na naše arabizme, a na drugoj da je izvjestan njihov broj primljen direktno iz arapskog ili pak nekog drugog stranog jezika osim turskog, kao što je to već istaknuto.

b > v: u nekoliko slučajeva b je prešlo u ovaj srodan suglasnik kao u primjerima: ḥabs > avs, 'abd > Avdo (skraćeno od Abdulah), kebāb > ćevap i ćevab, sebeb > sevep, 'tebdīl > tevdil mj. tebdil i dr.

b > f: i ovo je prelaz u srodan glas, a javlja se u riječi: dabt > zaft mj. dabt i zapt (= tur.), mešrebe(t) > maštrafa (tur. mašraba).

Bilabijal m = م

m > n: samo u nekoliko riječi: 'imdād > indat mj. imdat (= tur.), semt > sent (i izvedenim: sentati, presentati, sentimice, sensuz), temām > taman mj. tamam (= tur.).

Bilabijal w = و

w > v: kako je istaknuto, ovo je redovna zamjena. Ipak ćemo dati, kao i u sličnim slučajevima u buduće, po neki primjer, jer je riječ o zamjeni glasa koji ne postoji u našem jeziku. Iz mnoštva primjera navodimo samo 2—3: wāli(n) > valija, waqt > vakat, taqwīm > takvim, ḥalwā' > halva itd.

w > f: ovaj prelaz u srodan glas imamo u: sehwa > sef (i izvedenom posefiti se).

Labiodental f = ف

f > v: ovaj prelaz u njegov zvučni (u arapskom nepostojeći) parnjak v nalazimo u riječima: fiṭr > vitre (ali se kaže: sada-kai-fitr!), šefeḥ > ševak, ali i šefak, ḥifz > hivz mj. hiḥz, sufre(t) > sofra mj. sofa (= tur.), 'āfet > avet, fā'ide(t) > vajda mj. fajda (tur. fayda), fereḡiyye(t) > veredža mj. feredža (tur. ferace) i dr.

f > m: ova zamjena sa srodnim bilabijalom postoji samo u: ḥifz > Himzo i Imzo mj. Hiḥzo (i Hivzo sa asimilacijom f > v).

f > p: i ovu zamjenu sa drugim srodnim bilabijalom nalazimo samo u: sufre(t) > sopra mj. sofa;

f > k: u riječi mufti(n) > muktija i

f > h: u istoj riječi: muhtija mj. muftija.

Interdentali

To su: ṭ, ḍ, ḍ, ḏ. Nijedan ne postoji u našem jeziku. Ṭ i ḍ su slični engleskim glasovima pisanim sa th. Kao i u nekim arapskim dijalektima, zamjenjuju se sličnim dentalima i to tako da ṭ > s, a ḍ > z. Suglasnici ḍ, ḏ (kao i ṣ, ṭ, q) najčešće se nazivaju emfatični, a karakteristična je za njih velarizacija, tj. dizanje stražnjeg dijela jezika prema velumu (mekom nepcu), pa se zato nekad nazivaju i velarizirani. U nas se svi oni izgovaraju bez te velarizacije, a ḍ i ḏ kao naše z (ḍ ponegdje kao d).

Interdental ṭ = ط

ṭ > s: kako je istaknuto, ovo mu je najčešća zamjena, pa iz mnoštva navodimo samo nekoliko ṭiqlet > srklet (tur. sīklet); ṭuluṭ > sulus (tur. sülüs); ḥadīṭ > hadis itd.

ṭ > z: mīrāt > miraz.

Interdental d = ذ

Većinom je zamijenjen našim dentalnim z, a ponegdje i uporedo s njim i dentalnim d.

d > z: i ovo je redovna zamjena, pa neka kao dokaz posluže samo 2—3 primjera: *ḍikr* > *zik(i)r* (tur. *zikir*); *ḍu-l-fiḡār* > *zul-fikar*; *leḡḡet* > *lezet*; *'idn* > *izun*; *mu'edḡin* > *mujezin* i dr.

Emfatični interdental d = ض

ḡ > z: *ḡabiḡ* > *zabit*; *ferḡ* > *farz* (= tur.); *remeḡān* > *ramazan* (= tur.); međutim:

ḡ > d: *Ramadan* (kao ime čovjeka): *ḡabt* > *dabt* pored *zapt* i sl.

Emfatični interdental z = ظ

Ovaj suglasnik redovno je zamijenjen dentalom z, a drugih zamjena izgleda da nema; evo nekoliko primjera za navedenu zamjenu.

z > z: *zālim* > *zalim*; *mazlūm* > *mazlum*; *ḡāfiḡ* > *hafiz*; *zuhūr* > *zuhur* (*ozuhuriti*) i dr.

Dentali

Tu spadaju: t, d, ṡ, n, r, l, s, z, ṡ, od kojih su t, d, n, r, l, s, z, budući da su jednaki našim suglasnicima, većinom ostali nepromijenjeni, te za te slučajeve nećemo navoditi primjere. Međutim, ima slučajeva da su neki od njih zamijenjeni drugim suglasnicima, te ćemo samo za njih navesti primjere.

Dental d = د

d > t: u nekim riječima na kraju zvučno d prešlo je u svoj bezvučni parnjak t (odn. ono je tako preuzeto iz turskog jezika u kome je vjerojatno izvršena ta promjena). Ponekad su zato nastali dubleti sa očuvanim d pored oblika sa t, kao npr., u riječima: *'Aḡmed* > *Ahmet* mj. *Ahmed* (tur. *Ahmet*); *'inād* > *inat* (= tur.) mj. *inad*; *muḡellid* > *mudželit* mj. *mudželid*, ali ima slučajeva i sa samim t: *Mahmūd* > *Mahmut*; *šāhid* > *šahit* (i *šajit*) i dr. Na početku riječi prešlo je d > t: *debbāḡ* > *tabak* (= tur.) (= kožar).

Dental n = ن

n > m: *rehn* > *rehum* (i *reum*); *wezne(t)* > *vezma*;

n > l: *na'lun* > *nalula* mj. *naluna*;

n > h: *'insān* > *ihsan* mj. *insan*;

n > k: u istoj riječi: *iksan*;

n > nj: *mūnis* > *munjiz* mj. *muniz*.

Dental r = ر

r > l: *'irtifā'* > *iltifa* mj. *irtifa*.

Dental l = ل

l > lj: pod uticajem palatalnog vokala »i« prešlo je l u lj u riječima: fetīl > fitilj (tur. fitil); helīme(t) > heljma (tur. helme, helime); mindīl > mendilj (tur. mendil); mīl > milj; milk > miljač, miljć (pored milać i milć); sebīl > sebilj.

l > m: samo u riječi bulbul > bumbul.

Dental s = س

s > z: qawwās > kavaz; muflis > mufliz; mūnis > muniz; nufūs > nufuz mj. nufus; sā'is > seiz i sejiz; muderris > muderiz mj. muderis i dr.

Dental z = ذ

z > s: zulf > soluf (pored zuluf, zulov);

z > š: za'ferān > šafran (pored zafran) i

z > ž: u istoj riječi: žafran; zurāfe(t) > žirafa.

Emfatični dental ṭ = ط

Ovo je okluzivni bezvučni emfatični dental, koji ne postoji u našem jeziku. Redovno je zamijenjen našim dentalnim okluzivom t, izuzev nekoliko drugih načina njegove zamjene, kao što je u slijedećim riječima:

ṭ > d: ṭarḥ > dara (= tur.) pored tara; qaṭā'if > kadaif (tur. kadayif); qaṭife(t) > kadifa.

Emfatični dental ṣ = ص

Ni ovaj frikativni bezvučni emfatični dental ne postoji u našem jeziku. Redovna mu je zamjena naš frikativni dental s, a u nekoliko riječi prešao je u naše z.

ṣ > z: ṣan'at > zanat; maḥṣūṣ > mahsuz (i maksuz) mj. mahsus; meqāṣṣ > makaze i makase (tur. makas).

Palatoalveolari

To su š i ġ (= đ). Uglavnom odgovaraju našim suglasnicima š i đ. Prvo je ostalo bez promjene, dok je ġ redovno zamijenjeno našim dž ili pojedinačno i nekim drugim suglasnicima.

Palatoalveolar š = ش

Kako je navedeno, redovno je zamijenjen odgovarajućim našim suglasnikom š, pa se za to neće navoditi primjeri. Drugih zamjena, izgleda, nema, a u primjeru 'ešġāl > ežgal imamo asimilaciju po zvučnosti.

Palatoalveolar ġ (đ) = ج

Iako je ovaj glas najbliži našem đ, on se redovno (a naročito u pismu) zamjenjuje našim dž. Međutim u izvjesnim mjestima i krajevima sve se više izgovara kao đ, kao što je inače slučaj i s ostalim primjerima konsonanta dž koji nisu arapskog porijekla.

- ğ > dž: ğāmi'a(t) > džamija; meġlis > medžlis; 'ilāġ > iladž i mnoge druge riječi;
- ğ > č: ġehāz > čeiz pored čejiz, čejz (tur. çeyiz, cihaz); ġull > čul (tur. çul); ħarāġ > harāč; ħarġ > hār(a)č; serrāġ > sarač (tur. saraç);
- ğ > v: 'eġzā' > evza i
- ğ > r: u istoj riječi: erza.

Palatal y (= j) = ɥ

Odgovara našem palatalnom j, pa je tako redovno i zamijenjen zbog čega ne navodimo primjere.

Velar k = ɟ

Iako ovaj suglasnik odgovara našem k, on se, pored slučajeva kada zadržava svoj prvobitni izgovor, vrlo često zamjenjuje našim palatalnim ć. Postoje i dubleti sa k i ć, ali ima i riječi u kojima se javlja samo ć. Javljaju se i neke druge zamjene ovoga glasa.

- k > ć: Ka'be(t) > Čaba mj. Kaba; kātib > ćatib (od čega je skraćeno ćato) mj. katib; kitāb > ćitab mj. kitab; mubārek > mubareć mj. mubarek; Šākir > Šaćir mj. Šakir; samo sa ć, npr., u: kebāb > ćevap (pored ćevab, ćebap); Kāmil > Čamil; kūb > ćup; helāk > helać; dukkān > dućan itd.
- k > đ: tekbīr > teđbir (pored tećbir) mj. tekbir;
- k > h: mekteb > mehtef mj. mekteb i
- k > j: u istoj riječi: mejtef.

Uvulari

Uvulari (resični) suglasnici su: ħ, ġ, q, a nijedan ne postoji u našem jeziku. Redovno se zamjenjuju našim suglasnicima h, g odn. k. Ima i nekih drugih zamjena koje ćemo ovdje takođe navesti, a o slučajevima ispadanja glasa ħ biće govora kasnije u odgovarajućem odjeljku o ispadanju suglasnika.

Uvular ħ = ɣ

- ħ > h: ovo mu je najobičnija zamjena za koju iz mnoštva dajemo samo nekoliko primjera: Fāħire(t) > Fahira; šeħ > šejh i šeh; Ĥālīd > Halid; ħālīš > halis; 'āħiret > ahiret itd.;
- ħ > g: meħāzin > magazin (i magaza = tur.);
- ħ > k: ħalīfe(t) > kalif(a) i kalfa (u drugom značenju) mj. halifa; maħšūš > maksuz mj. mahsus; muħtār > muktar mj. muhtar; šeħ > šaik mj. šeih;
- ħ > v: duħān > duvan mj. duhan.

Uvular ġ = ġ

- ġ > g: ovo mu je redovna zamjena. Da navedemo samo ove primjere: ġībet > gibet; maġrib > magrib; bālīġ > balig i dr.;
- ġ > k: debbāġ > tabak (= tur., u značenju kožar).

Uvular q = ق

q > k: uobičajena mu zamjena ovaj srodan naš glas, a od mnogo-brojnih primjera navešćemo samo sljedeće: qādi(n) > ka-dija; baqqāl > bakal(in); zuqāq > sokak (= tur.) itd.

Faringali

To su srpskohrvatskom jeziku nepoznati suglasnici ḥ i ʿ od kojih se prvi najviše zamjenjuje našim laringalnim h, a drugim se većinom potpuno gubi (o čemu će biti riječi kasnije). Ima slučajeva da su se i jedan i drugi zamijenili nekim drugim glasovima.

Faringal ḥ = ح

ḥ > h: za ovu redovnu zamjenu neka posluže ovi primjeri: ḥikā-ye(t) > hikaja pored hićaja; ʿaḥbāb > ahabab; silāḥ > silah i dr.;

ḥ > j: ḥisāb > jesap pored hesap mj. hesab; silāḥ > silaj mj. silah;

ḥ > v: ḥayāt > vajat mj. hayat; silāḥ > silav mj. silah.

ḥ > k: ḥinnāʿ > kna pored kina, krna.

Faringal ʿ = ع

ʿ > h: sāʿat > sahat pored sat; ʿāsi(n) > pohasiti se; ʿāšūrāʿ > ha-šure mj. ašure; ʿaḥiq > hakik;

ʿ > j: maʿden > majdan; ʿaqreb > jakrep mj. akrep;

ʿ > v: duʿāʿ > dova.

Laringali

To su suglasnici ʾ i h. Prvi od njih tzv. hemze ponajviše se potpuno izgubio bez ikakva traga, ali ima ipak slučajeva da je, premda se izgubio, ipak djelovao na okolne glasove. Drugi suglasnik odgovara našem laringalnom h, pa je ponajčešće i ostao bez promjene. Ima i slučajeva njegova gubljenja ili zamjenjivanja drugim glasovima. O slučajevima kada se gubi biće govora u odjeljku koji tretira tu pojavu uopće.

Laringal ʾ = ء

U oponašanju arapskog izgovora ovaj suglasnik se izuzetno održao (u Muslimana) u riječi Qurʾān > Kurʾan (ali se inače govori: Kuran, Koran), a možda i u nekim sličnim riječima, kao Fuʾād > Fuʾad i dr., ali se to izbjegava, pored njegova gubljenja, i zamjenom s nekim drugim suglasnicima, kao što se vidi iz nekih sljedećih primjera.

ʾ > h: ʾālet > halat mj. alat; seudāʾ > sevdah;

ʾ > v: suʾāl > suval mj. sual;

ʾ > j: ʾesīr > jesir; muʾedḍin > mujezin; belāʾ > belaj.

Laringal h = ه

h > v: maʿtūh > matuv mj. matuh (= tur.).

Gubljenje suglasnika

Većina suglasnika arapskog jezika je zamijenjena srodnim i drugim suglasnicima ili je zadržala svoj prvobitni izgovor pri prelazu u naš jezik. Međutim, ima suglasnika koji su se sasvim izgubili. Tako su suglasnici ' = ع i ' = ا gotovo potpuno nestali u svim položajima. U izgovoru nemuslimana u nas se redovno gube i suglasnici ħ = خ, ħ = ح i h = ه, dok su oni u Muslimana, s malim izuzecima, ostali sačuvani, ali se sva tri izgovaraju kao naše h⁹. Pojedinačno su se izgubili i neki drugi suglasnici.

Već u samom arapskom izgovoru u pauzi (waqf), a u nas i u pismu, izgubili su se većinom i sljedeći suglasnici: -t u sufiksu -at (-et); -yy u suf. -iyy, te -n neodređenog člana (tenwīn) -un (ili samo -n), ali ima slučajeva da su se ponegdje i sačuvali.

Ovdje bi se moglo spomenuti i opće pojednostavljenje udvojenih suglasnika, ali se geminacija ipak održala u pojedinačnim slučajevima ili bar negdje postoji kolebanje u izgovoru nekih riječi i to samo u Muslimana.

U sljedećem izlaganju neće biti navođene sve one riječi u kojima je došlo do gubljenja nekog suglasnika, nego će samo biti dati primjeri za svaki gorespomenuti suglasnik u raznim njegovim položajima u riječi. Evo tih primjera:

- ' — 'Abdu-l-lāh > Abdul(l)lah; ma'rifet > marifet; 'irtifā' > irtifa;
- ' — 'imām > imam; su'āl > sual; 'ešqiyā' > eškija;
- ħ — ħaber > aber mj. haber; maħmūr > mamuran mj. mahmuran;
- ħ — ḥalāl > alal mj. halal; 'aħbāb > abab mj. ahab; ṣulḥ > nasuliti se; muḥḍir > muzur mj. muhzur (tur. muhzir);
- ā — hewā' > ava mj. hava; qahr > kaar i kār mj. kahar (tur. kahır); mihmez i mihmāz > mamuza (tur. mahmuz) itd.

Primjera za gubljenje svih ovih suglasnika ima još vrlo mnogo. Rjeđi su za druge suglasnike: t — sā'at > sahačija; ġaret > gajrečija; ħidmet > hizmečar; d — 'inād > inačija, inačiluk; m — qā'im-meqām > kajmekam; r — 'istikrār > istekar mj. istekrar i dr.

Geminirani (udvojeni) konsonanti, koji su neobično česti u arapskom jeziku, u nas su većinom postali jednostavni, jer naš jezik ne trpi takve suglasnike. U pojedinim riječima očuvan je udvojen (dugi) suglasnik ili bar postoji kolebanje u izgovoru, pa se javljaju nekad dubleti sa udvajanjem ili bez njega i to u govoru Muslimana, dok je u govoru ostalih nestalo geminacije u svim slučajevima. To, kao i u sličnim primjerima, treba svakako pripisati neposrednijem uticaju arapskog jezika na izgovor naših arabizama u govoru Muslimana.

⁹ O gubljenju glasa »h« te njegovu dodavanju ondje gdje mu nije mjesto u arapskom jeziku, što je karakteristika izgovora nemuslimana kod

nas (kao npr. i nepoznavanje udvojenih suglasnika u arabizmima), neka se vidi opširnije kod Škaljića, op. cit., sv. I, str. XLI—XLII.

Tako se npr. čuje od: ḥammāl > ham(m)al pored amal(in); ḥammām > ham(m)am pored amam; negdje kao da kolebanja nema pa se čuju samo udvojeni suglasnici: ḡennet > džennet; quwwet > kuvvet; šiddet > šiddet i dr.

Inače se u drugim slučajevima (tj. i u govoru Muslimana) geminacija potpuno izgubila, kao npr., u riječima: qaṣṣāb > kasap(in), u tur. kasap; serrāḡ > sarač (tur. saraç); meqāṣṣ > makaze pored makase i sl.

Suglasnik -n od neodređenog člana potpuno se izgubio (što je slučaj i u arapskom i to u pauzi). Izuzetak bi bila riječ: na'lun > naluna. Inače ima, npr., od: 'Ādilun > Adil; ḡāhilun > džahil; rāḡin > razi (= tur.). U riječi tipa qāḡin > kadija, vidimo da se mjesto -n razvio sufiks -ja, kao npr., i u riječima: muftin > muftija; wālin > valija; rāwin > ravija i sl.

Mjesto sufiksa -at (et), koji se i u arapskom izgovara u pauzi kao -a (-e), a većinom služi za izvođenje ženskog roda, kod nas je često samo vokal -a (naročito u ženskih imena); 'Ābide(tun) > Abida; Fāḡile(tun) > Fadila i dr. Ipak ima dosta slučajeva gdje se ovo -t sačuvalo: bereket > bereket i berićet; ma'rifet > marifet; sunnet > sun(n)et; naṣīhat > nasihat i dr. Negdje je ono otpalo u nominativu i akuzativu, ali se javlja u drugim padežima po uzoru na naše imenice srednjeg roda kao: bure, lane i sl. Takve su, npr., riječi: mille(t) > mil(l)e; sūre(t) > sure; hemze(t) > hemze.

Namjesto sufiksa -iyy(un) u našem jeziku ima ili samo -i: qawiiyy(un) > kavi (= tur.) ili pak suf. -ija: Qadriyy(un) > Kadrija; šūfiyy(un) > sufija i sl.

Dodavanje i umetanje suglasnika

Malo je »čistih« dodavanja (na početku i na kraju riječi) i umetanja (u sredini riječi) sasvim novih suglasnika, tj. ondje gdje ih u arapskom jeziku uopće nije bilo. Ovdje ćemo ipak spomenuti neke slučajeve dodavanja i umetanja suglasnika u kojima je, zapravo, riječ o zamjeni srodnih ili sličnih suglasnika međusobno. Evo, najprije, nekoliko takvih slučajeva:

- j — izgleda kao da je novo na početku riječi u: 'esīr > jesir;
- h — kao da je umetnuto u: sā'at > sahat; isto je i u slijedećim primjerima:
- v — su'āl > suval; j — ma'den > majdan; k — ma'sum > maksum;
- h — kao da je dodato u: 'ālet > halat; seudā' > sevdah i sl.

Sve su to, međutim, zamjene koje su navedene na odgovarajućim mjestima ovoga rada.

Evo međutim nekoliko slučajeva stvarnog dodavanja, odn. umetanja suglasnika:

- m — umetnuto u: 'ibret > imbrete;
- j — umetnuto u: Ḥusein > Husejin; ḡair > hajir i sličnim slučajevima da bi se izbjegao hijatus kod diftonga;

- n — umetnuto u: ḥile(t) > hinla;
 t — umetnuto u: mešrebe(t) > maštrafa;
 t — dodato na kraju u: ḥabs > hapst;
 r — izgleda umetnuto u riječi seġġade(t) > serdžada, ali bi se to moglo objasniti i kao disimilacija udvojenog suglasnika ġ > r.

Da uzgred spomenemo, disimilacija bi bila i u riječima: bulbul > bumbul (l > m); maḥsūs > maḥsuz (s > z) i temām > taman (m > n). r — izgleda takođe umetnuto u riječima: tiqlet > srklet, didd > zrt i sličnim, ali će se tu vjerojatnije raditi o asimilaciji vokala (r je, naime, u tim našim riječima vokalne naravi) pa je o takvim riječima bilo govora u odjeljku o asimilaciji vokala.

Kod vlastitih imena na -i (kao što je slučaj s takvim riječima i nearapskog porijekla u našem jeziku), javlja se, (odn. umeće se) u kosim padežima ispred nastavaka suglasnik »j« radi izbjegavanja zijeva. Tako, npr., od Šuyūṭiyy > Sujuti, genitiv glasi Sujutija (kao npr., Rossinija od Rossini i sl.). Govori se u genitivu i Sujutije, što bi dolazilo od nominativa Sujutija, ali je to vjerojatno manje ispravno kao i u svim sličnim primjerima.

Suglasnik »j« u spomenutom nastavku -ja u riječima kao kadija i sl. ili čitav taj nastavak možda je nastao pod uticajem genitiva, odn. akuzativa takvih riječi u arapskom jeziku, gdje glasi: qāḍiyen (u pauzi qāḍiyā odn. el-qāḍiyā).

Metateza (premetanje) suglasnika

U nekoliko arabizama pojedini suglasnici zamijenili su međusobno svoja mjesta i to radi olakšanja izgovora ili pod uticajem narodne etimologije (kao npr., u riječi la'net > nalet). Ovim se načinom strana riječ prilagođavala našem izgovoru, odn. njeno značenje približavalo se našem značenju onih riječi sličnih dotičnim arabizmima po svome obliku. Primjeri za metatezu su malobrojni. Evo nekoliko najvažnijih: na'lun > nanula mj. naluna; ġeḍwe(t) > džezva mj. džezva; kešf > čefš i čevš; šubhe(t) > šuhva mj. šubha pored šupha, šuvha; buledā' > budala; ġairet > garjet mj. gajret; teuhid > tehvid mj. tevhid i dr.

Asimilacija suglasnika

Prilagođavanje načinu izgovora srpskohrvatskog jezika dovelo je do nekih zamjena međusobno srodnih suglasnika. Jedan od dva konsonanta (u arapskom književnom jeziku nema trokonsonantskih grupa), ako su različiti po zvučnosti ili mjestu svoje tvorbe, asimiliraju se (jednače se) međusobno kada su u neposrednom dodiru ili bar u blizini. To se događa vjerojatno i u arapskom izgovoru, ali zbog etimološkog pravopisa ostaje nezabilježeno u arapskom pismu. Tako u nas postoje slučajevi jednačenja: ḥabs > haps; maqbūl > magbul; ḍabt > zapt; 'ishāl > izhal; qaṣden > kasten itd. u kojim je u svim slučajevima izvršeno jednačenje po zvučnosti.

U riječima pak sunbul > sumbul; minber > mimbera [pored minber(a)]; semt > sent i izvedenoj presentati i dr. izvršeno je jednačenje suglasnika po mjestu njihove artikulacije.

U konsonanata rjeđa je ovoj suprotna pojava disimilacije koju smo već imali u riječima bumbul, taman i mahsuz.

Palatalizacija suglasnika

Neki nepalatalni konsonanti prešli su u našim arabizmima u palatalne. U slučaju navedenih riječi fitilj, mendilj, milj, milj(a)ć, heljma i sebilj, po svoj prilici, postoji uticaj palatalnog vokala »i« ili pak neka vrsta asimilacije konsonanata sa vokalima.

Međutim, pri čestom prelazu $k > \acute{c}$ takvog uticaja ne nalazimo (bar ne u svim slučajevima): $k\acute{a}tib > \acute{c}atib$; $mulk > mul\acute{c}$ (ali ima i $mulj\acute{c}$ gdje je l prešlo u lj pod uticajem palatalnog \acute{c}).

Tako neke druge promjene dovode naknadno do palatalizacije (ili jotovanja, kako se to u tom slučaju kod nas obično naziva)¹⁰. Tako se suglasnik -s u riječi haps ispred sufiksa -jenje mijenja u palatalno -š, pa imamo hapšenje ili $ferq > (o-)fer\acute{c}iti$ i sl.

B. Vokalizam naših arabizama

Književni arapski jezik obilježava u pismu redovno samo tri duga vokala (transliterirana obično kao ā, ū, ī) i diftonge (sa uobičajenom transliteracijom: au, ai), ali opet pomoću suglasnika w, odn. y. Kad obilježava kratke vokale u pismu opet razlikuje samo tri (sa transkripcijom: a, u, i). Međutim, svi ovi osnovni vokali mijenjaju, manje-više, svoj kvalitet (timbar, boju) i to ne samo u neposrednom dodiru sa emfatičnim (š, đ, t, z), uvularnim (ħ, ğ, q), farigalnim (h) i laringalnim (ʿ) konsonantima nego i u vezi s raznim drugim faktorima. Kako to ističe Schaade¹¹, to bi bili ovi faktori: sama blizina gornjih suglasnika, otvorenost, odn. zatvorenost sloga, njegova naglašenost, odn. nenaglašenost, broj slogova dotične riječi, uticaj okolnih riječi i analogije, a eventualno i neke druge okolnosti.

U blizini gorenavedenih suglasnika dugi vokali izgovaraju se slično kao u nas. Međutim, neposredno iza emfatičnih konsonanata izgovor vokala »u« naginje prema »o«, a vokala »i« prema zvuku njemačkog »ü«. Dugo »a« uz ostale suglasnike naginje prema »e« (a dijalektalno prelazi i u dugo »i«).

Uz gornje konsonante (i uz »r«) kratko »a« (fethā) je slično našem vokalu »a«, ali uz emfatične konsonante ono naginje prema

¹⁰ Postoji naime razlika u terminologiji jer se u djelu: Mario A. Pei i Frank Gaynor, A Dictionary of Linguistics, New York 1954, za palatalizaciju (palatalization) kaže na str. 157 sljedeće: The change of a sound which is ordinarily not a palatal into a palatal sound. Za jotovanje pak (yodization) na str. 236—7 veli se ovako: The changing of a pure vowel (usually e or i) in hiatus (q. v.) into the semivowel which in

English orthography is usually written y, and called yod after a letter of the Hebrew alphabet. (E. g. the Latin vinea, which was pronounced as three syllables, changed into the Vulgar Latin vinya, sounded as two-syllable word).

¹¹ Vidi: A. Schaade, Der Vokalismus der arabischen Fremdwörter im osmanischen Türkisch, članak objavljen u Festschrift Meinhof, str. 450.

vokalu »o«, dok se uz ostale konsonante izgovara slično našem vokalu »e«¹².

Kratki vokal »u« (ḍamma) uz gorespomenute suglasnike muti se u vokal »o« (ili s guturalima, a naročito sa »ḥ« i »ʿ« u »ö« (kao u njemačkom), a inače zadržava svoj timbar, te se izgovara slično našem »u«.

Kratki vokal »i« (kesra) uz gornje konsonante približava se izgovoru ruskog vokala »ы«, a inače zadržava izgovor sličan zvuku našeg vokala »i«¹³.

Svi gorenavedeni uticaji na izgovor arapskih vokala odrazili su se naravno u manjoj ili većoj mjeri, i na našim arabizmima, ali uz to valja uzeti u obzir i uticaj turskog vokalizma na arabizme, koje smo, vjerovatno, u većini preuzeli upravo posredstvom turskog jezika. Pored toga, na neke arabizme djelovao je vokalizam drugih jezika iz kojih su nam došli i, konačno, tu je sveopći uticaj samog našeg jezika.

S obzirom na sve to, izvjestan broj vokala u arabizmima doživio je i veće promjene i to u pogledu svoga kvaliteta kao i u vezi sa kvantitetom. Tako je došlo do duljenja kratkih i kraćenja dugih vokala, zatim do ispadanja pojedinih vokala i umetanja novih u arapskom nepostojećih, a kod diftonga ima slučajeva monoftongizacije i kontrakcije, pretvaranja njihova poluvokala (u odn. i) u suglasnik (v odn. j) ili umetanja suglasnika j između njegovih vokala. Naravno, arabizmi su i u vezi s akcentom doživjeli izvjesne promjene s obzirom na njegovo mjesto u riječi, kao i u vezi s njegovom prirodom, tako da su se oni i u tom pogledu, manje-više, prilagodili našoj akcentuaciji.

Od navedenih osnovnih vokala dugi su, uglavnom, ostali bez većih promjena (ne uzimajući pri tom u obzir njihove akcenatske promjene). Od kratkih pak vokala »i« se, uglavnom, nije mijenjalo, »u« je ponegdje prešlo u »o«, dok je »a« zadržalo taj zvuk uz gore istaknute suglasnike, a uza sve ostale, s malim izuzecima, redovno se izgovara slično našem »e«.

U slijedećem izlaganju će biti navedeni primjeri za najvažnije pojave. Neke od njih slične su onima u konsonanata, ali, s obzirom na njihovu različitu važnost za vokale, nisu poredane istim redom

¹² Kratki vokal »fetha«, obilježavali smo sa »a« ili »e« u skladu s njegovim stvarnim izgovorom, a ne kao što je uobičajeno samo sa »a«, što je učinjeno radi olakšanja transliteracije. Činili smo to i stoga što je tako zaključeno u prvom broju Priloga (str. 195) kao i zato da bi se jasnije pokazalo kako se naš izgovor toga samoglasnika nije udaljio od prvobitnog.

Zbog nepoznavanja pravog arapskog izgovora kod nas se, pod uticajem stranog načina transkripcije

arapskih riječi (engleske i dr.) pogrešno piše npr. Nagib mj. Nedžib, Mohamad mj. Muhamed, Naser mj. Nasir i sl.

¹³ O izgovoru arapskih vokala i diftonga uporedi npr. djelo: A Grammar of the Arabic language translated from the German of Caspari and edited with numerous additions and corrections by W. Wright, Third edition revised by W. Robertson Smith and M. J. de Goeje, Cambridge 1955, Volume I, str. 7—12.

kao kod konsonantizma, a druge su karakteristične samo za vokale, pa su, naravno, morale dobiti odgovarajuće mjesto među ostalim pojavama u vokala.

Asimilacija vokala

Iako se u našem jeziku mogu nalaziti jedan za drugim u istoj riječi vokali tzv. prednjeg niza (prednjepčani) tj. e, i kao i zadnjeg niza (velarni) tj. a, o, u, ipak je u nekim arabizmima izvršena asimilacija vokala tako da se, npr., vokal prednjeg niza »i« iza vokala zadnjeg niza »a« promijenio u vokal takođe zadnjeg niza »u«. Tako je, npr., od ḥāsil nastalo hasul i sl. Možda u većini ovakvih slučajeva jednačenja samoglasnika u naših arabizama uopće ovakvu promjenu treba pripisati uticaju turskog jezika za koji važe zakoni tzv. vokalne harmonije. Tako je gorespomenuta riječ ḥāsil dobila u turskom jeziku izgovor hasıl, tj. sa specifičnim turskim vokalom zadnjega niza »ı« (namjesto arapskog »i« zbog prethodnog »a«), a onda je prelaskom te riječi iz turskog u naš jezik, to tursko »ı« prešlo u blizak mu vokal »u«. Analogni su ovome i sljedeći primjeri: ḥādım (tur. hadım) > hadum; ḥaşır (tur. hasır) > hasura; ḥātır (tur. hatır) > hatur pored hator, hatar i hater; ḥādir (tur. hazır) > hazur; qāleb ili qālib (tur. kalıp) > kalup pored kaluf; qaşım (tur. kasım) > Kasum; qādir > kadar pored kader; ta'lım > talum i sl.

Ovdje bi, mislim, spadao interesantan slučaj prelaza arapskog »i« i to vjerovatno opet posredstvom turskog »ı« u naše vokalno »r«: ḥinnā' (tur. kına) > krna pored kna, kina; tiqlet (tur. siklet) > srklet; ḍidd (tur. zıd) > zrt; qible(t) (tur. kible) > krbła mj. kibla; qismet (tur. kısmet) > krsmet mj. kismet.

Razne druge slučajeve asimilacije vokala imamo u sljedećim riječima: temām > tamam pored ṭaman; maḥkeme(t) > mehkema pored meščema; şadeqa(t) > sadaka; ḥanđer > handžar; menāre(t) > munara pored minaret; sirāđe(t) > saradža; ma'din ili ma'den > majdan; meqāşş > makaze pored makase; meḥalle(t) > mahala i dr.

Disimilacija vokala

Ova pojava suprotna je prethodnoj. Od dva ili više uzastopnih vokala istoga niza, a često i potpuno istovetnih, jedan (ili više njih) može se disimilirati, tj. biti zamijenjen vokalom drugoga niza. Tako se, npr., mijenja: ġazāl > gazela; 'aşnāf > esnaf; 'aṭraf > etraf; meriđ > mariz i sl.

Dodavanje i umetanje vokala

Arapske riječi, izgubivši padežne nastavke (u našem, u turskom, odn. nekom drugom jeziku ili već i u samom arapskom) i nunaciju (neodređeni član), ostajale su često sa po dva suglasnika na kraju. Kako pak naš jezik u tom položaju trpi prvobitno samo grupe: -st, -št, -zd i -žd, to su među razne druge suglasničke grupe, koje bi se javile u našim arabizmima, umetnuti razni vokali. Interesantno je da se u tim slučajevima ne umeće samo tzv. nepostojano »a«, koje se inače redovno javlja u drugim našim tuđicama. Imamo ga, npr.,

u riječi: waqt > vakat, ali u riječima kao: sahn > sahan, qahr > kahar i sl., iako je umetnuto, ono u njima stalno ostaje, tj. nije »nepostojano«! U sličnoj funkciji mjesto njega najčešće se javlja vokal »u«, koji takođe ostaje sačuvan u svim ostalim padežima. Evo primjera za to: kibr > kibur pored ċibur; 'idn > izun; rehn > rehum; resm > resum; sehm > sehum; šabr > sabur; qabr > kabur; ḥašm > hasum; qatl > katul; zulf > zuluf pored zulov, soluf i sl. U kosim padežima ostaju i vokali: »e« u riječima: 'emr > emer; qadr > kader ili »i« u riječima: sihr > sihir; 'dihn > zihinli i u sličnim drugim primjerima.

U nekim riječima dodato je »a« na kraju, npr., u: Su'ād > Suada; u riječima: ḥasīr > hasura; minber > minbera, mimbera mj. minber i sl. postoji i promjena gramatičkog roda, o čemu će još biti govora na odgovarajućem mjestu (u semantičkim napomenama).

Gubljenje vokala

Kao što se izgubio suglasnik -n iz neodređenog člana (tenwin), tako se s njim zajedno izgubio i vokal »u« iz njega. Izgubili su se i drugi vokalni nastavci, pa tako imamo mjesto: 'Umeru > Omer ili u genitivnoj vezi ('idāfet): 'Abdu-l-meḡīdi > Abdulmedžid (kao što je, uostalom, i u samom arapskom jeziku u pauzi) i sl.

Neki naši arabizmi izgubili su pojedine vokale vjerojatno usljed pomjeranja njihova akcenta pri prelazu u naš jezik (odn. u jezik iz koga smo ga preuzeli). Tako, npr., od: ḥalife(t) > kalfa (pored halifa ili kalif drugog značenja); ḥayewān > hajvan; ḥinnā' > (preko kina) > kna i sl.

Ovdje bi se moglo spomenuti i gubljenje nenaglašenih vokala iz nekih diftonga, tj. njihova monoftongizacija kao što je u riječima: ḡeib > džep; šeiḥ > šeh (pored šejh, šeik u drugom značenju); teube(t) > toba pored tobe, tevba, tevbe i sl.

Srodna je ovome kontrakcija (stezanje) dvaju identičnih vokala nakon ispadanja konsonanta, koji ih je prvobitno razdvajao, kao npr., u: ḡemā'at > džemat; sā'at > sat; meḡalle(t) > mala mj. mahala i sl.

Promjene kvantiteta vokala

Pored drugih faktora, na promjene kvantiteta (dužine) vokala svakako je djelovalo i pomjeranje prvobitnog akcenta nekih naših arabizama. Tako su se prvobitno dugi vokali skraćivali, a kratki duljili. Evo samo nekoliko primjera za dosta česte slučajeve skraćivanja mnogobrojnih dugih vokala u arapskom jeziku: šaḥārā > sa-hārā; qaššāb > kašāp; šerī'at > šerī(j)at; Re'ūf > Reūf; 'aqribā' > akrebā; 'Emīn > Emīn itd.

Negdje u istoj riječi postoji i kraćenje i duljenje vokala u suprotnom smislu: 'Abdu-l-ḥamīd > Abdulhāmīd; 'ešqiyā' > eškijā i sl.

Duljenje prvobitno kratkih arapskih vokala kao da je rjeđa pojava nego kraćenje dugih. Evo, ipak, primjera: 'ālēt > ālāt; ḥan-ḡer > hāndžār i sl. Češće se dulji prvi vokal skraćenih vlastitih imena, npr.: Mūštafā > Mūjo; Hūsein > Hūso; Mēliḥa(t) > Mēla; Šāfiyye(t) > Šāfa i mnoga druga.

Kao i u arapskom u pauzi, u naknadu za otpalo -n iz nunacije, dulji se prethodni vokal kao npr., u: 'aqlen > aklā; ġāliben > galibā; mefelen > meselā (ali, npr., u ġebren-qahren > džebren-kahren ostaje -n sačuvano!).

Akcentatske promjene

Vidjeli smo da je od akcentatskih promjena bilo značajno njegovo pomjeranje, tj. mijenjanje njegova mjesta u riječi usljed čega je dolazilo nekada do ispadanja ili pak do mijenjanja kvantiteta vokala. Međutim, takvi slučajevi mogu se desiti i bez pomicanja akcenta, kao što i akcentat može promijeniti svoje mjesto ne izazvajući i takvu promjenu u riječi. Tako se, npr., akcentat pomaknuo prema početku riječi (što je tendencija naše novije akcentuacije uopće) ne izazivajući istodobno i neke druge promjene u tim riječima, kao što se vidi u primjerima: Laṭīf > Lātīf; faqīr > fākīr; Rešād > Rēšād; Fārūq > Fārūk i sl., ali se u genitivu (i drugim padežima) vraća na drugi slog.

Ne ulazeći dalje u detalje toga pomjeranja akcenta kao ni u druge probleme u vezi s akcentom, općenito se može reći da su naši arabizmi u tom pogledu gotovo potpuno uklopljeni u naš akcentatski sistem. Usljed toga su, pored spomenutog, u arabizama nastale i neke druge promjene, kao što su one u pogledu jačine ili visine tona pojedinih vokala tako da su naši arabizmi dobili sva četiri akcenta našeg jezika iako takvo razlikovanje akcentata ne postoji u arapskom jeziku.

C. Tvorba novih riječi¹⁴

Mišljenja smo da ovdje treba najprije istaknuti interesantnu činjenicu da su u naš jezik ušli prvenstveno imenski arapski oblici, tj. ponajviše imenice i pridjevi od kojih su onda derivacijom i kompozicijom obrazovane nove imenice, pridjevi, prilozi i glagoli pomoću naših, a često turskih, pa i perzijskih i drugih elemenata, te su na taj način nastale tzv. hibridne riječi.

Sada ćemo najprije govoriti o derivaciji, tj. o izvođenju novih riječi pomoću afiksa i to prvo pomoću prefiksa, a zatim sufiksa.

I — Derivacija

a) Prefiksi

Ovdje ćemo navesti najprije primjere za naše prefikse:

- iz- (is-): ta'bīr > istabiriti; ta'mīr > istamiriti; 'ilāġ > iziladžiti; deur > izdeverati i dr.;
- na- : ḥaber > nahaberiti; niyyet > nanijetiti; šulḥ > nasuliti se; taḥmīn > natahmin; qaṣd > nakastice i dr.;
- o- : bā'it > obajatiti; baṭṭāl > obataliti; qahr > okahariti; ḥinnā' > okniti i dr.;
- ob- (op-): siḥr > opsihiriti;
- od- : ġewāb > oddževapiti; ḡiġret > odhidžretiti i sl.;

¹⁴ O raznim načinima tvorbe naših turcizama (a s njima i nekih arabi-

zama) govori i Škaljić, op. cit. sv. I, str. XLII—XLV.

po- :	'āsi(n) > po(h)asiti se; ḥabs > pohapsiti; ḥarġ > pohar- čiti; 'inād > poinaditi se; sehwa > posefiti se; temām > potamam i potaman i dr.;
pod- (pot-):	kusur > potkusuriti; quwwet > potkuvetiti se i dr.;
pre- :	semṭ > presentati; teslīm > preteslimiti; tebdil > pre- tebdiliti i dr.;
pri- :	ṣabr > prisaburiti; te'ḥīr > pritehiriti i sl.;
pro- :	ḥisāb > prohesabiti; ta'bīr > protabiriti i dr.;
raz- (ras-):	dellāl > rastelaliti; taqṣīm > rastaksimiti; rāḥat > raz- rahatiti se i dr.;
s- :	qaṣd > skastiti; yekūnu > sjećuniti i sl.;
u- :	ġild > udžiltiti; ḥabs > uhapsiti; ḍabt > uzaptiti i dr.;
uz- :	ḥarūn > uzharuniti se; ḥaṣm > uzhasumiti se; 'inād > uzinad i drugi.

Mnogi pridjevi arapskog porijekla (a naročito oni na -i, -li) postali su u nas nepromjenljivi tj. ne mijenjaju se ni po padežima ni po brojevima, ali se neki od njih ipak mogu stepenovati, pa će dobiti naše prefikse odn. sufikse za tvorbu komparativa, odn. superlativa. Tako, npr., imamo: mu'teber > (naj-)muteberniji; maqbūl > (naj-)magbulniji i sl. Dva arapska elativa doživjela su ponovno stupnjevanje, jer su bili shvaćeni kao pozitivni, a to su: 'efdal > efzal i 'ehwen > ehven, pa se kaže: (naj-)efzalniji odn. (naj-)ehveniji.

S perzijskim prijedlogom bī obrazovani su pridjevi od arapskih imenica: ḥaber > bihaber, ḥuḍūr > bihuzur.

b) Derivacija pomoću sufiksa

1) Pridjevi

U spomenutim komparativima, odn. superlativima (naj-)efzalniji i (naj-)magbulniji ispred nastavka -iji nalazimo sufiks (zapravo infiks) -n. Ovaj sufiks i inače služi za tvorbu pridjeva, a ispred njega je redovno nepostojano »a«, kao u primjerima: bereket > beriċetan; qahr > kaharan; maḥmūr > mahmuran i sl. Za tvorbu pridjeva od arabizama služi još poneki sufiks: -ast u: 'aḥmaq > ahmakast; 'ebreš > abrešast; 'esmer > esmerast; -ski u: ġemā'at > džematski; ġennet > dženetski; qiyāmet > kijametski i u mnogim drugim pridjevima.

Spomenuto je da je arapski sufiks -iyy u nas prešao u -i, npr., u pridjeva: 'aksiyy > aksi; zeitūniyy > zejṭuni i sl.

Prilično je čest turski sufiks -li: 'aḥlāq > ahlakli; ḥair > ha(j)-irli; 'iqbāl > ikbali pored igbali; ṣabr > saburli; dihn > zihinli i dr.

Sa perzijskim -dar postoji pridjev: hewa' > havadar.

S turskom postpozicijom — -suz tvore se takođe neki pridjevi od arapskih riječi: 'edeb > edepsuz; ḥair > hairsuz; 'ār > arszuz; terbiye(t) > terbijesuz i sl.

2) Imenice

Za njihovu tvorbu upotrebljeno je mnogo naših, a nešto i stranih sufiksa. Ima slučajeva kombinacije i po dva sufiksa u istoj riječi. Evo, sad ćemo navedemo samo nekoliko naših sufiksa:

- an: 'abd > Avdan; Muḥammed > Mušan; Muṣṭafā > Mujan i sl.;
 -ica: 'areb > arebica; hewā'iyy > havajica; ġemāl > Džemica i sl.;
 -ić: (kod prezimena) 'abd > Abdić; qādi(n) > Kadić i dr.;
 -in: 'areb > Arapin mj. Arap; baqqal > bakalin mj. bakal; qaṣ-
 šāb > kasapin mj. kasap i sl.;
 -ina: 'aḥbāb > ahababina; buledā' > budalina;
 -ka: Behiyye(t) > Behka; Sāmiye(t) > Samka; Ġemīle(t) > Džem-
 ka; 'areb > Arapka i sl.;
 -ko: Šāliḥ > Salko; Neđir > Nesko; Šefiq > Šefko; Ze'im > Zajko
 i dr.;
 -nik: la'net > naletnik; 'emānet > amanetnik.

Od turskih sufiksa čest je -dži koji se redovno kombinira sa sufiksom -ja, pa se dobije -džija: 'abā' > abadžija; na'lun > nalun-
 džija; ḥammām > hamamdžija i dr.

Ovo -dži se kombinira i s turskim sufiksom -luk u -džiluk: 'abā' > abadžiluk, ali se sufiks -luk dodaje i na samu osnovu: qādi(n) > kadiluk; wezīr > vezirluk; 'asker > askerluk; aqribā' > akrebaluk; 'āši(n) > asiluk i dr.

I turski sufiks -li se kombinira sa -ja za tvorbu imenica: qafeṣ > kafezlija; ṣan'at > zanatlija; teferruġ > teferičlija i dr.

Sufiksu -dži odgovara turski sufiks -či, zapravo on je njegova varijanta iza bezvučnih suglasnika. I on dolazi u kombinaciji sa suf. -ja tj. u obliku -čija: ġibe(t) > gibečija; qiyāme(t) > kijamečija; saḥleb > salepčija i sl.

U upotrebi je i perzijski sufiks -dar: ḥazīne(t) > haznadar; silāḥ > silahdar i sl.; perzijski je i -čar (od kar), koji kao i prethodni nije prvobitno sufiks, ali se u nas osjeća kao takav: ḥidme(t) > hizmečar; zulm > zulumčar i sl.

Riječi sa ovim perzijskim sufiksima, kao i sa suf. -ana (nastalo od riječi hane = kuća) mogle bi se ubrojati i u složenice s obzirom na to da su izvedene od prvobitno samostalnih riječi, ali ih mi ne osjećamo više kao takve. Suf. -ana nalazimo, npr., u: ḥabs > hapsana, te u izvedenoj od nje: hapsandžija (kako vidimo tu su elementi iz tri ili zapravo iz četiri jezika!). Puniiji oblik -hana sačuvan je u nekim složenicama, ali to spada u tzv. izafet obrađen u odjeljku o kompoziciji.

3) Glagoli

Derivacija glagola (osim one pomoću prefiksa) vrši se, između ostalog, i tako da se imenska osnova arabizma proširi našim temat-skim vokalima -a ili -i kao, npr., u: deur > deverati; 'emānet > amanetiti; baṭṭal > obataliti i sl.

Ima glagola izvedenih i pomoću našeg sufiksa -ova, npr., u: 'āšiq > ašikovati; teferruġ > teferičovati i sl.

Neki se glagoli izvode i pomoću grčkog sufiksa -isa (preuzetog posredstvom turskog jezika) ispred koga se ponekad umeće tursko -le(n)- ili -la-: šubhe(t) > šuphelenisati se (tur. şüphelenmek); 'iqāmet > kametleisati; mubarek > mubarečleisati; wereq > varaklaisati (tur. varaklamak); belā' > bela(j)isati i sl.

II — Kompozicija

Pod tim se podrazumijeva obrazovanje složenica od dvaju ili više samostalnih riječi tako da one daju novu izgovornu i pojmovnu cjelinu. Pored arabizma, u složenu riječ može doći riječ iz našeg ili nekog drugog jezika (iz samog arapskog takođe, a često iz turskog ili perzijskog).

Rjeđe su složenice s našim riječima kao: ḥaber > habernosa; kufr > kufur (ćufur) besjeda ili s negativnom partikulom ne-: waqt > nevakat; ḥair > nehajir; rāḥat > nerahat i sl.

Ovdje bismo uvrstili i tzv. izafet (genitivna veza) kao što je, npr., u riječi: re'isu-l-'ulemā'i > reisul-ulema (što doslovno znači: poglavar učenjaka). Genitivni nastavak -i kod nas redovno otpada. Postoji i drugi oblik ove konstrukcije gdje se prvoj riječi dodaje nastavak -i, npr., dāru-l-ḥarbi, a kod nas dari-harb. Ova konstrukcija došla nam je iz perzijskog jezika (posredstvom turskog) kao i treći vid izafeta tzv. maqlūb tj. obrnut, jer su riječi u njemu u obrnutom poretku nego što je to slučaj u arapskom (ili u našem jeziku). Tako se npr. kaže dun'ja-mal (doslovno: svijeta blago, a arapski bi bilo: mālu-d-dunyā). Kako su riječi u izafetu uopće tijesno povezane, a po svom vanjskom obliku ova konstrukcija je strana našem jeziku, to mi ovako konstruirane riječi shvatamo kao složenice, pa su zato i svrstane u ovaj odjeljak, a ne u sintaksu gdje bi gramatički spadale. Evo sada po nekoliko primjera za sve tri navedene vrste izafeta.

Pravi arapski izafet češći je u vlastitim imenima kao, npr., u: 'Abdu-l-lāh > Abdulah; 'Abdu-s-selām > Abduselam; Seifu-d-dīn > Sejfudin; Du-l-fiqār > Zulfikar i sl. Rjeđi je, izgleda, u drugim riječima: beitu-l-māl > bejtul-mal; šeiḥu-l-'islām > šejhul-islam; du-l-ḥiḡḡe(t) > zul-hidže i dr.

Drugi oblik izafeta postoji, npr., u riječima: deuru-d-dunyā > devri-dun'ja; leiletu-l-qadr > lejlei-kader; šadeqatu-l-fiṭr > sadekai-fiṭr; ziyāretu-l-qabr > zijareti-kabur. U nekim primjerima u arapskom ne bi bio izafet nego je drugi dio atributivni pridjev kao u: kelām qadīm > kelami-kadim; nizām ḡedīd > nizami-džedid itd. S perzijskom riječi (rūz) imamo složenicu sa arapskom: maḥšer > rozi-maḥšer.

Treći oblik izafeta (tj. bez ikakvih nastavaka) postoji najprije u složenicama sa samim arapskim riječima: ḥair, du'ā' > hair-dova; nufūs, tedkire(t) > nufus-teskera; sibyān, mekteb > sibjan-mekteb; sā'at, qulle(t) > sahat-kula. U nekim primjerima bi opet bila atributivna konstrukcija u arapskom jeziku, samo što bi po pravilu atribut došao iza svoje imenice, npr.: maqbūl, du'ā' > magbul-dova; 'eḡīr, zemān > ahir-zeman i sl. S perzijskom i arapskom riječi postoje takođe složenice ove vrste: teslīm > džan-teslim; meḡāšš > mum-makaze ili složenice u kojima je druga riječ perzijska: kutub > kutub-hana; qirā'et > kiraethana; musafir > musafir-hana; 'iḡāzet > idžazet-nama; qiblet > kiblelet-nama; siyāḥat > sejahat-nama i dr. S prvom turskom riječi postoje, npr., ove složenice: qatā'if > ekmek-kadaif; šāhid > jalan-šahit; ḥaber > kara-haber; kebāb > šiš-čevap i sl.

D. Sintaktičke napomene

Pored izafetske konstrukcije koja bi spadala u ovo poglavlje, ali je iz navedenih razloga obrađena u tvorbi riječi, ovdje ćemo spomenuti još samo dva-tri zanimljiva slučaja u vezi sa sintaksom nekih naših arabizama.

Nadovezujući ovo na odjeljak o složenicama, istakli bismo najprije slučaj sintagmi sastavljenih od pojedinih arapskih pridjeva ili imenica sa određenim našim glagolima. Najinteresantnije je pri tome što se u tim slučajevima redovno mijenja samo naš glagol, a arapska riječ ostaje u nominativu (uz glagole biti, učiniti se), u genitivu (uz doći) ili akuzativu (uz činiti, učiniti) bez obzira na rod i broj subjekta, odn. objekta uz te sintagme kao što su, npr., ove: gaib (hasul, halas, helać, kail) biti; azab (dovu, helać, ničah) (u)činiti; asi (ašik, rahat) se učiniti; haka (tobe) doći i sl.¹⁵. S obzirom na tu nepromjenljivost jednog dijela takvih sintagmi, one bi predstavljale neki prelaz ka pravim složenicama.

Mnogi pridjevi su nepromjenljivi. Tako, npr., magbul, kako smo vidjeli, ima komparaciju, ali nema deklinaciju, pa se, npr., u izrazu magbul dova ne bi mijenjao po padežima; mijenjala bi se, dakle, samo riječ dova tj. postupak je s ovakvim sintagmama sličan kao i sa gornjim složenicama. To naročito važi za pridjeve na -i (npr. razi) ili na -li (npr. hajirli, mušemali) i sl. koji su potpuno nepromjenljivi.

E. Semantičke napomene

Ovdje nećemo ulaziti u neko detaljno opisivanje i tumačenje semantičkih pojava u vezi sa našim arabizmima. Samo bismo ukazali na neke njihove osobitosti, te bismo ujedno naveli dva-tri zanimljiva primjera semantičkih promjena kao što bismo i istakli izvjesne razvojne tendencije arabizama u našem jeziku.

Istakli smo već interesantnu okolnost da su naši arabizmi u ogromnoj većini prvobitno imenski oblici (imenice i pridjevi), ima nešto i čestica, a od glagola postoje prvobitno samo opet njihovi imenski oblici (glagolske imenice i participi). Čiste glagolske oblike, izgleda, nismo preuzimali nego smo glagole izvodili naknadno iz preuzetih imenskih oblika na gorespomenute načine u tvorbi riječi. Zanimljiv je slučaj jednog pravog glagolskog arapskog oblika naime: yekūnu > jećun (= on će biti) koji se kod nas upotrebljava kao imenica u značenju: zbir, iznos. Ovdje je, dakle, slučaj promjene gramatičke vrijednosti ili tzv. transmucije.

Tu bi spadale i promjene gramatičkog roda što je često u imenica koje se svršavaju na spomenuti sufixs -at (-et), kao što su, npr.: leđdet > lezet; marifet > marifet; qiyāmet > kijamet; našihat > nasihat i sl. koje su u arapskom jeziku ženskog, a u našem muškog roda. Ima ovakvih imenica koje su, gubitkom sufixalnog -t, zadržale nastavak -e, te kao takve postale srednjeg roda prema ženskom rodu

¹⁵ Vidi o tome kod Škaljića, op.

cit., sv. I, str. XXVI—XXVII.

u arapskom kao, npr.: *sūre(t)* > *sure*; *kesre(t)* > *kesre*; *ġubbe(t)* > *džube*; *ġemre(t)* > *džemre* i sl.

U takve transmucije ubraja se i promjena broja kao što je, npr., upotreba arapskih oblika množine u funkciji naše jednine (od koje se opet naknadno tvore novi oblici naših množina). Takvi su, npr., slučajevi: *aḥbāb* (pl. od *ḥabīb*) > *aḥbab*; *'aqrān* (pl. od *qirn*) > *akran*; *buledā'* (pl. od *belīd*) > *budala*; *'erzāq* (pl. od *rizq*) > *erzak*; *'aṣnāf* (pl. od *ṣinf*) > *esnaf* i dr. Ovakve slučajeve vjerojatno smo preuzeli posredstvom turskog jezika u kome se zapaža ista pojava kod ovakvih arabizama. Međutim, razvoj arabizama nije uvijek išao kao u turskom niti su, možda, sve ovakve riječi nastale isključivo pod turskim uticajem. Tako, npr., riječ *'ešqiyā'* (pl. od *šeqiyy*) > *eškija* znači prvo (kao i u turskom) *razbojnici* i sl., ali kod nas, i to možda još češće, znači *prokrijumčareni duhan*. Riječ *Sahara* (od *ṣaḥārā* što je pl. od *ṣaḥrā'*), kao geografski naziv, preuzeli smo vjerojatno iz nekog evropskog jezika (dok Turci upotrebljavaju i oblik jednine: *sahra*) kao opću imenicu (*appellativum*).

Ima, međutim, riječi koje ne samo što su donekle pomjerile svoje prvobitno značenje promijenivši svoju gramatičku funkciju nego su neke od njih doživjele i veće semantičke promjene. Tako, npr., navedeno *esnaf* u arapskom prvobitno znači *vrste* i sl., a u nas se upotrebljava u značenju: *obrtnik*, *zanatlija*. Sličnu konkretizaciju imali smo i u riječi *eškija*. U arapskom je to pridjev sa značenjem: *bijedni*, *nesretni* i sl., a u nas, kako smo vidjeli, označava osobu ili predmet.

U ovim primjerima zapažamo i sužavanje osnovnog pojma dotičnih riječi. Takvi su slučajevi česti među našim arabizmima. Tako su, npr., riječi: *ashabi*, *bedel*, *delil*, *farz*, *gasul*, *hadis*, *sunet* i sl. koje se u arapskom, pored toga što služe kao termini u religioznom životu, upotrebljavaju i u svojim prvobitnim značenjima u svakidašnjem životu. Međutim, one su u nas ušle gotovo isključivo kao vjerski termini, a za njihova obična značenja upotrebljavamo svoje riječi ili pak riječi iz drugih stranih jezika.

Slično ograničenje upotrebe riječi nalazimo i u većine vlastitih imena primljenih iz arapskog jezika (kojih ima nekoliko stotina)¹⁶. Tako se, npr., riječi: *Adil*, *Behdžet*, *Džemal*, *Edib*, *Fadil*, *Halil*, *Ismet*, *Mahmut*, *Nusret*, *Refik*, *Sabit*, *Šakir*, *Tajib*, *Velid*, *Zarif* i mnoge druge upotrebljavaju samo kao vlastita imena, dok su u arapskom sa svojim stvarnim značenjima u svakodnevnoj upotrebi pored toga što se u njemu upotrebljavaju i kao vlastita imena.

U vezi s ovim imenima da usput spomenemo njihovo veoma uobičajeno skraćivanje po uzoru na tvorbu drugih naših sličnih hipokoristika i deminutiva. Takva su, npr., imena: *Muḥammed* > *Muho*; *'Emīne(t)* > *Mina*; *Šalih* > *Salko*; *'Āmire(t)* > *Mira* i mnoga druga. Arapski deminutivi u ovom slučaju su samo pojedinačni kao, npr.:

¹⁶ Vidi o muslimanskim vlastitim imenima uopće kod Škaljića, op. cit., sv. I, str. XXVI—XXVII; kako on

tu navodi, od 492 takva imena, koliko ih ima u njegovu rječniku, samo 81 nije arapskog porijekla!

Husein > Hasen ili Suleimā > Selmā (kod nas Huse(j)in i Sulejma) i ne osjećaju se kao deminutivi.

Od ovih imena nastala su i bezbrojna prezimena, izvedeni su mnogi topografski i uopće geografski nazivi u raznim našim krajevima, tako da bi proučavanje svega toga bilo od koristi ne samo u oblasti etimologije, nego i na drugim poljima nauke kao, npr., u: etnologiji, sociologiji, historiji, geografiji i dr.

Kao što je najveći dio ovih ličnih imena (antroponima) došao nama pod uticajem Islama, tako isto dobar dio arabizama spada u domen religije, što je sasvim razumljivo s obzirom na to da je arapski jezik vjerski jezik svih muslimana. Međutim, on je bio, kao što je i sada djelimično, glavni nosilac i izražajno sredstvo islamske kulture uopće, pa se njegov uticaj na jezike raznih islamskih naroda proširio posvuda u manjoj ili većoj mjeri i izvan domena religije. Tako je njegov uticaj na jezike urdu, perzijski, hausa, suaheli, turski i neke druge bio neobično jak, tako da, npr., u perzijskom ili u turskom jeziku nalazimo na hiljade arabizama iz najrazličitijih oblasti ljudske djelatnosti¹⁷. Ponajviše posredstvom turskog jezika došlo je u naš jezik i mnogo arabizama koji imaju vrlo malo ili pak nemaju nikakve veze sa čisto religioznom stranom života.

Takve naravi je i izvjestan broj naših arabizama preuzetih iz raznih evropskih jezika, od kojih mnogi označavaju pojmove iz prirodne nauka, kao i drugih grana nauke i filozofije, a koje su se bile naročito razvile u srednjovjekovnim arapskim i drugim islamskim državama. Mnogi od tih arabizama postali su opće kulturno nasljeđe evropskih jezika, pa tako i našeg. Međutim, i iz druge njihove grupe tj. iz onih koji su kod nas došli pretežno posredstvom turskog jezika ili i direktno iz arapskog, ima priličan broj onih koji su se kod nas potpuno odomaćili dok je izvestan njihov broj postao zapravo nezamjenjiv.

U našim starijim narodnim pjesmama, kako epskim (junačkim) tako i lirskim (sevdalinkama), a ranije i u narodnom govoru, a naročito u govoru muslimana Bosne i Hercegovine, ali i inače kod drugih pripadnika našeg naroda i u drugim našim krajevima, bila je znatno više raširena upotreba velikog broja turcizama, a među njima i mnogih arabizama. Međutim, pod uticajem raznovrsnih i mnogobrojnih političkih, socijalnih, kulturno-historijskih, psiholoških i drugih faktora postepeno se sve više razvijalo osjećanje za čistoću našeg jezika i javljala težnja za njegovu oslobođenje od stranih elemenata. Njihovo djelovanje naročito se jako ispoljilo upravo na području arabizama (odn. turcizama) čemu je svakako pogodovala i ta okolnost što jezici, iz kojih su oni primljeni, nisu zadržali u samu gramatičku strukturu našeg jezika, zatim što su bili brojno, a donekle i semantički ograničeni, što su ulazili u naš jezik, uglavnom, samo

¹⁷ Uporedi kako je Škaljić razvrstao turcizme (a što bi donekle možda moglo važiti uz potrebne korekcije i za same arabizme) u svom »Pregledu riječi prema njihovom

sadržaju«, gdje ih dijeli na 24 grupe dajući za svaku i broj turcizama zastupljenih u njegovu rječniku, op. cit., sv. I, str. XXV—XXVI.

kao izolirane riječi, kao i iz drugih razloga, pa je zbog svega toga obrnut uticaj našeg jezika na njih bio vrlo znatan i obuhvatan. Odbrambene sile našeg jezika postepeno su sve više jačale, tako da je poslije stadija vrlo raširene i svakodnevene upotrebe ovih tuđica došao period u kome ih mlađe generacije jedva razumijevaju slušajući ih u govoru starijih. Sada je pak u toku razdoblje u kome se počela gubiti ne samo njihova živa upotreba nego sve više nestaje i onih ljudi koji su ih bar djelimično razumijevali. Zbog toga je već dobar njihov dio postao arhaičan, pa i potpuno nepoznat.

Kako taj proces gubljenja arabizama (odn. turcizama) sve više napreduje, potrebno je da se sada sačuva i zabilježi ono što je još u živom narodnom govoru, kao i da se prikupi i prouči ono što je već zapisano i to ne samo u narodnoj književnosti Bosne i Hercegovine, nego u jugoslovenskoj književnosti uopće. U svakom slučaju to bi bio važan i koristan zadatak naših orijentalista u prvom redu, ali i drugih naučnika uopće. Taj rad, naravno, ne bi bio značajan samo sa stanovišta našeg jezika i naše kulture nego svakako i sa gledišta arapskog jezika i arapskog jezičnog i kulturnog uticaja kod nas i uopće.

SUMMARY

ON ARABIC LOANWORDS IN SERBO-CROATIAN

A certain number of Arabic words has come into Serbo-Croatian through various European languages. One part of them consists of direct borrowings from the Arabic, a small number of them has come via Persian, and most of them have most probably come via Turkish. This is quite obvious considering the fact that there are many Arabic loanwords in the Turkish language, on the one hand, and that, on the other, the Turks were for many centuries rulers in these parts. That is why it has been in a way a justifiable practice to include Arabic loanwords as a matter of course among the Turkish loanwords, although there is a comparatively considerable number of Arabic words among them. So, for example, out of some 6.500 »Turkish borrowings«, entered in the latest and the biggest dictionary of its kind published in Yugoslavia, compiled by Abdulah Škaljić (see Footnote 4 of this paper), 3,800 entries are in fact of Arabic origin. Most of our Moslem personal names are of Arabic origin. The position is similar with words concerning the religious life of Moslems, but besides these there is a great number of Arabic borrowings denoting ideas from the most diverse provinces of life in general.

This paper deals mainly with the phonetic changes which the Arabic borrowings have undergone, whether at the time they came into Serbo-Croatian or in the language through which they came or both.

In the chapter dealing with the consonants of the Arabic borrowings the most significant substitutes for Arabic consonants in Serbo-Croatian, cognate and otherwise, are cited. They are listed according to physiological groups, defined by the place of their articulation, beginning with labials and ending with laryngals.

Under separate headings items such as the loss, addition, insertion, metathesis, assimilation and dissimilation, and palatalisation of consonants of the Arabic borrowings are discussed.

Then the changes in the vowel system in the Arabic loanwords are discussed, then follow examples of the most important phenomena concerning Arabic vowels, such as assimilation, dissimilation, insertion, addition and loss, changes of their quality and lastly come some remarks about the accent in the Arabic loanwords.

The next chapter gives a short outline of new formations with Arabic borrowings, first those made by means of derivation with suffixes and prefixes from Serbo-Croatian and some other languages. Then are given briefly the most characteristic ways of compounding Arabic loanwords with Serbo-Croatian, Turkish and Persian words.

Under shorter separate headings there are remarks on some syntactic and semantic characteristics of Arabic borrowings.

At the end of the paper a point is made about the need to collect Arabic loanwords (perhaps within the framework of Turkish borrowings) in all those parts of the country where they occur, and in the whole of Yugoslav literature, because they have not been collected completely, much less studied, and because they have been progressively going out of use and have become archaic in spoken as well as in written language.

Moreover, the collection and study of Arabic loanwords in Serbo-Croatian would be interesting from the point of view of Arabic itself, because the Arabic element in our language accounts not only for the influence that the Arabic language has had, but also for the influence of Arabic and moreover Islamic culture in general.